

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

π. Γεώργιος Μεταλληνός, Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής του
Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Η Χριστιανική Λατρεία

Ο Χριστιανισμός, ως Εκκλησία του Χριστού, εκφράστηκε από την ίδρυση του, την ημέρα της Πεντηκοστής, όχι μόνο ως διδασκαλία, αλλά και ως λατρεία, που κατέλαβε κεντρική θέση στη ζωή του. Η λατρεία αποδείχτηκε όχι μόνο ο τρόπος, που η Εκκλησία εξέφρασε τον βαθύτερο εαυτό της, αλλά και ως το κατ' εξοχήν μέσο διαμόρφωσης της πίστης και όλης συνολικά της ζωής της. Χωρίς να εξαντλείται στη λατρεία η ζωή της Εκκλησίας, μεταμορφώνεται ολόκληρη σε λατρεία του Τριαδικού Θεού, ως απόλυτου κέντρου και κεφαλής της.

Η εκκλησιαστική λατρεία είναι κατανοητή μόνο εν Χριστώ, στον όποιο γίνεται γνωστός ο Θεός (Ιω. 1, 18). Η πίστη στον Χριστό, ως Θεό και Σωτήρα, προηγείται της λατρείας Του. Ο Χριστός είναι αυτός, που διαφοροποιεί τη χριστιανική από κάθε άλλη λατρεία. Ο χριστοκεντρικός χαρακτήρας της εκκλησιαστικής λατρείας τη διαχώρισε ριζικά όχι μόνο από την εθνική, αλλά και από την ιουδαϊκή λατρεία (βλ. Εβρ. κεφ. 9). Τα οποιαδήποτε εθνικά ή ιουδαϊκά τελετουργικά στοιχεία, που προσέλαβε η Εκκλησία, είναι δευτερεύοντα και περιφερειακά και δεν αλλοιώνουν τη λατρεία της.

Ουσιαστικό στοιχείο της χριστιανικής λατρείας είναι η εσωτερικότητα η καρδιακή ευχαριστία και δοξολογία του Θεού για τις δωρεές Του. Γι' αυτό η χριστιανική λατρεία θεμελιώνεται στα όσα έπραξε ο Θεός για τον άνθρωπο και όχι στο τι μπορεί ο άνθρωπος να πράξει, για να ευχαριστήσει τον Θεό και να Τον εξευμενίσει. Σκοπός της δεν είναι μία θρησκευτική τελετουργία, αλλά η μέσω αυτής φανέρωση της Εκκλησίας ως «σώματος Χριστού». Ο μόνος και αληθινός λειτουργός της Εκκλησίας είναι ο Ιησούς Χριστός (Εβρ. 8, 2), ο οποίος στο πρόσωπο Του εισάγει στην ιστορία ένα άλλο είδος ιερωσύνης. Οι όροι «ιερέυς», «θυσία», «ιερωσύνη» στην Προς Εβραίους επιστολή, το πρώτο λειτουργιολογικό κείμενο της Εκκλησίας, συνδέονται αποκλειστικά με τον Χριστό, τον μόνο αυθεντικό Αρχιερέα, που προσέφερε και προσφέρει την τέλεια θυσία, δηλαδή τον εαυτό Του. Η θυσία Του στη λατρεία της Εκκλησίας είναι αναίμακτη και πνευματική και ο Χριστός, τελικά, είναι «ό προσφέρων και προσφερόμενος και προσδεχόμενος» τη θυσία. Οι ιερείς της Εκκλησίας δεν θυσιάζουν, όπως στα διάφορα θρησκευόμενα του κόσμου, αλλά «δανείζουν» τη γλώσσα και τα χέρια τους στον Χριστό, για να τελέσει Αυτός τα πάντα (Ι. Χρυσόστομος). Όλοι οι πιστοί, με το βάπτισμα και το χρίσμα τους, μετέχουν στην ιερωσύνη του Χριστού, «παριστώντες τα σώματα αυτών θυσίαν ζώσαν, αγίαν, εύάρεστον τω Θεώ»(Ρωμ. 12, 1).

Η Λατρεία της Εκκλησίας συνιστά αποκάλυψη του τριπλού μυστηρίου της ζωής: του μυστηρίου του Θεού, του μυστηρίου του ανθρώπου και του μυστηρίου της κτίσεως, καθώς και της μεταξύ τους σχέσης. Στην Ορθόδοξη Λατρεία συντελείται η βίωση του νέου «καιρού», που έχει «εισβάλει» στην ιστορία με την Ενανθρώπιση του Λόγου του Θεού και προσφέρει τη δυνατότητα νίκης μας πάνω στην αμαρτία, στη φθορά και στο θάνατο. Ολόκληρη η ανθρώπινη ύπαρξη τάσσεται υπό την εξουσία του Χριστού και δοξάζει τον Τριαδικό Θεό, όπως Τον δοξάζουν στον ουρανό οι αγγελικές Δυνάμεις (Ήσ. 6, 1 έ.).

Στη χριστιανική λατρεία πραγματοποιείται μία διπλή κίνηση: του ανθρώπου προς τον Θεό, που δέχεται την ευχαριστία και δοξολογία μας, και του Θεού προς τον άνθρωπο, που αγιάζεται από τη θεϊκή Χάρη. Είναι ένας διάλογος μεταξύ Πλάστη και πλάσματος, συνάντηση του ανθρώπου με τον «Αληθινόν» (Α' Ίω. 5, 20), προσφορά της ύπαρξης στην πηγή της, κατά τον λειτουργικό λόγο: «εαυτούς και αλλήλους και πάσαν την ζωήν ημών Χριστώ τω Θεώ παραθήμεθα». Ο πιστός ευχαριστεί τον Θεό για τη σωτηρία του και τις συνεχείς δωρεές του Θεού, «ύπερεκπερισσού ων αιτούμεθα». Προσφέρει στον Θεό «άρτον και οίνον» και λαμβάνει σώμα

και αίμα Χριστού προσφέρει θυμίαμα και δέχεται άκτιστη Χάρη. Η λατρεία της Εκκλησίας δεν προσφέρεται στον Θεό, διότι ο Θεός την έχει ανάγκη, αλλά για τον ίδιο τον άνθρωπο, που δέχεται πολύ περισσότερα και σημαντικότερα από τα όσα προσφέρει.

Η λατρεία τότε είναι εκκλησιαστική, όταν διατηρεί τον υπερκόσμιο και πνευματικό της χαρακτήρα και ελευθερώνει τον άνθρωπο, οδηγώντας τον στην τέλεια γνώση («επίγνωση») του Θεού (Έφεσ. 4, 13. 'Αποκ. 4, 10' 5, 6 κ.λπ.). Σκοπός της όμως δεν είναι να κατεβάσει τον ουρανό στη γή, αλλά να ανεβάσει στον ουρανό τον άνθρωπο και τον κόσμο. Δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο και όλη την κτίση να «βαπτιστοϋν» να πεθάνουν και να αναστηθούν μέσα στη θεία Χάρη.

2. Λειτουργική Τάξη και Ιστορική Εξέλιξη

Η εκκλησιαστική λατρεία έχει την τάξη της, σύνολο δηλαδή τελετουργικών κανόνων, που τη διέπουν. «Τυπικόν» ονομάζεται το ειδικό λειτουργικό βιβλίο, που προσφέρει το διάγραμμα και τη δομή της λατρείας της Εκκλησίας, καθώς όρισαν οι άγιοι Πατέρες στο πέρασμα των αιώνων. Με την καθιερωμένη «τάξη» και τη λειτουργική ενότητα περιφρουρείται το ορθόδοξο φρόνημα, παρόλες τις περιπτωσιακές αναπροσαρμογές και τοπικές ιδιαιτερότητες, τις φυσιολογικές δηλαδή εξελίξεις, που σημειώθηκαν στο παρελθόν, εμπλουτίζοντας τη λειτουργική πράξη, αποκρούοντας διάφορες κακοδοξίες και καταπολεμώντας τις αιρέσεις. Η ανάπτυξη όμως της εκκλησιαστικής λατρείας έγινε οργανικά, με εσωτερική τάξη και συνοχή, χωρίς να διασπάται η ενότητα της. Τα νέα στοιχεία μοιάζουν με κλαδιά ενός δένδρου, που απλώνονται χωρίς να εμποδίζουν την ομαλή ανάπτυξη του. "Έτσι και στην Ορθοδοξία οι μεν σλαβόφωνες Εκκλησίες ακολουθούν την τάξη της «Ιεράς Μονής των Ιεροσολύμων» (του άγιου Σάββα), ενώ οι ελληνόφωνες στηρίζονται, κατά κανόνα, στην τάξη της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας (Κωνσταντινουπόλεως), της Ιεράς Μονής Στουδίου. Η διαφορά αυτή στην τάξη δεν καταλύει την ενότητα της ορθόδοξης λατρείας. Η λειτουργική δομή είναι συγκεκριμένη και κοινή, όπως διαπιστώνεται στην τέλεση μιας διορθόδοξης Θείας Λειτουργίας.

Ήδη στη χριστιανική αρχαιότητα είχαν προκύψει διάφοροι λειτουργικοί τύποι (της Ανατολής: αλεξανδρινός, αντιοχειανός η συρια-κός και βυζαντινός της Δύσεως: αφρικανικός, ρωμαϊκός, παλαιοισπανικός η μοζαραβικός, αμβροσιανός, παλαιογαλλικός, κελτικός κ.λπ.). Η απόκρουση των αιρέσεων, που ανέκυψαν στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας,

συνέβαλε στην εμφάνιση των τοπικών διαφορών, μέσα σ' ένα πνεύμα ελευθερίας. Γι' αυτό οι λειτουργικοί τύποι βοηθούν στη διαπίστωση και διακρίβωση της λειτουργικής εξέλιξης των τοπικών Εκκλησιών, αλλά και των αλληλεπιδράσεων τους στο πλαίσιο της ενότητας της ορθόδοξης πίστης.

Σταθμό στην εξέλιξη της εκκλησιαστικής λατρείας αποτέλεσε η εποχή του Μ. Κωνσταντίνου, με τον εγκαινιασμό της Κωνσταντινούπολης-Νέας Ρώμης (το 330), που άνοιξε νέες, κοσμογονικές προοπτικές. Η ανάπτυξη σ' όλους τούς χώρους του εκκλησιαστικού βίου, έργο των άγιων Πατέρων, είχε οργανική συνέχεια, χωρίς στο ελάχιστο να σημαίνει «πτώση» από τον «αρχέγονο χριστιανισμό». Η μετά το 313 νίκη πάνω στην ειδωλολατρία, γέννησε ένα πάγκοινο συναίσθημα και μία θεολογία «νίκης» και θριάμβου, που διαπότισε και τις δομές της λατρείας. Η ανάπτυξη της συμβαδίζει με τη συνοδική διατύπωση του τριαδικού δόγματος, την καλλιέργεια των θεολογικών γραμμάτων, την οργάνωση του μοναχισμού, την ανέγερση πλήθους ναών κ.λπ. Με βραδύ, αλλά σταθερό ρυθμό, οι λατρευτικές ιδιαιτερότητες περιορίζονται και μορφοποιούνται οικουμενικά σχήματα, με βάση ένα σταθερό και αμετάβλητο πυρήνα, που αφομοιώνει και ενοποιεί τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Καρποί αυτών των εξελίξεων είναι οι μορφές της ναοδομίας, η ανάπτυξη των λειτουργικών κύκλων (ημερήσιος, εβδομαδιαίος, ετήσιος), η προσθήκη νέων εορτών και ακολουθιών. Οι εξελίξεις αυτές ταξιθετούνται χρονολογικά ως εξής: οι αιώνες 4ος και 5ος διακρίνονται για τη μεγάλη λειτουργική άνθηση και τις βαθιές τομές στη λατρεία στους 6ο και 7ο αιώνες σταθεροποιούνται οι μορφές, τον 8ο και 9ο αιώνα συντελείται η τελική σύνθεση του «βυζαντινού τύπου», που μετά τον 14ο και 15ο αιώνα (Ησυχασμός, Συμεών Θεσσαλονίκης) οδήγησε στη λειτουργική τάξη, που ισχύει και σήμερα.

Η «βυζαντινή» σύνθεση της Εκκλησιαστικής Λατρείας επιτεύχθηκε διά του Μοναχισμού, που συνιστά την αυθεντική συνέχεια της εκκλησιαστικής κοινωνίας και μόνιμη διασφάλιση της καθαρότητας και της μαρτυρίας του εκκλησιαστικού βίου. Ο Μοναχισμός διασώζει σε κάθε εποχή την εσχατολογική συνείδηση, αποτρέποντας την εκκοσμίκευση. Γι' αυτό η επίδραση του στην πορεία της Εκκλησίας αποδεικνύεται όχι μόνο καθοριστική, αλλά και ευεργετική.

Ο Μοναχισμός ενσωμάτωσε τη λατρεία στην άσκηση του, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην προσευχή και καθιστώντας μέσω της «ευχής» όλη τη ζωή σε λατρεία. Ο Μοναχισμός καλλιέργησε και πλούτισε τη λα-

τρευτική πράξη, προσφέροντας στην Εκκλησία τη λειτουργική τάξη και όλο σχεδόν τον υμνογραφικό, μουσικό, και καλλιτεχνικό πλούτο της.

Μετά τη νίκη του Μοναχισμού και το τέλος της εικονομαχίας (9ος αιώνας) το μοναστικό τυπικό μεταδόθηκε και στις κοσμικές ενορίες και η σύνθεση αυτή θα επικρατήσει τελικά, στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Στις μονές καλλιεργήθηκαν τα κύρια δομικά στοιχεία της ορθόδοξης λατρείας, η υμνογραφία (ποίηση) και η μουσική, και σ' αυτές βιώνεται ως σήμερα η αλήθεια, ότι η λατρεία δεν είναι «κάτι» στη ζωή της Ορθοδοξίας, αλλά το κέντρο και η πηγή της ανακαίνισης και αγιασμού όλων των πτυχών της ζωής μας.

3. Η Λατρεύουσα Κοινωνία

Η Ορθόδοξη Εκκλησία φανερώνεται ιστορικά ως λατρεύουσα κοινωνία. Ακόμη και ετερόδοξοι, όπως ο Erich Seeberg, κορυφαίος προτεστάντης θεολόγος, την ονομάζουν «θρησκεία της λατρείας στο έδαφος του χριστιανισμού». Ο πιστός, μέσα στη λατρεία, μετέχει στον τρόπο υπάρξεως της Εκκλησίας του, η οποία αποβαίνει «πανήγυρις πρωτοτόκων», «οίκος εορταζόντων» και «αιωνίως ευφραϊνομένων», σε μια εσχολογική πρόγευση της ουράνιας βασιλείας. Η λατρεία της Εκκλησίας υπήρξε από την αρχή πράξη της κοινότητας, της τοπικής Εκκλησίας, και όχι των πιστών ως ατόμων. Το άτομο μέσα στη λατρεία γίνεται μέλος της εν Χριστώ κοινωνίας, στην οποία εισέρχεται με το βάπτισμα του, μετέχοντας στη ζωή μιας συγκεκριμένης τοπικής κοινότητας και όχι σε μια οικουμενική και γενικευμένη ιδέα περί χριστιανισμού. Στη λατρεία φανερώνεται το εκκλησιαστικό σώμα στην τοπική συγκρότηση του. Ακόμη και η «κατ' ιδίαν» προσευχή νοείται ορθόδοξα μέσα στην εκκλησιαστική κοινωνία, ως προέκταση της. Ιδιαίτερα η Θεία Ευχαριστία είναι το μυστήριο της Εκκλησίας ως σώματος και ο σκοπός της λειτουργικής πράξης.

Η λατρεία της Εκκλησίας συνδέει τον πιστό διαχρονικά με όλους τους Αγίους, και τους προαπελθόντας πιστούς και συγχρονικά με τους ζώντες εν Χριστώ αδελφούς του. Έτσι, και η Εκκλησία αποδεικνύεται στη λατρεία της «μία ποιμνη ανθρώπων και αγγέλων και μια βασιλεία» (ί. Χρυσόστομος). Αυτή την ενότητα της Εκκλησίας, με κέντρο τον Χριστό ως κεφαλή της, εικονίζει η «συστολή» των Τιμίων Δώρων μετά τη μετάληψη. Ο Λειτουργός «συστέλλει» (μαζεύει) μέσα στο Άγιο Ποτήριο, τον Αμνό-Χριστό, από τον όποιο έχουν κοινωνήσει κληρικοί και λαϊκοί, την μερίδα της Θεοτόκου, των Αγγέλων και όλων των Αγίων, των ζώντων και τεθνεώτων, με πρώτο τον Επίσκοπο της τοπικής Εκκλησίας, που συνιστά το

ορατό κέντρο της (το αόρατο είναι ο Χριστός). Έτσι, το «ατομικό» σώμα του Χριστού ενώνεται, «ασύγχυτα και αδιαίρετα», με το «κοινωνικό» (συλλογικό) σώμα Του, τους πιστούς Του. Μέσα στο Άγιο Ποτήριο είναι συναγμένη η εν Χριστώ κοινωνία των Πιστών με τον Χριστό και μεταξύ τους. Ο Χριστός φανερώνεται, έτσι, ως το απόλυτο κέντρο και η Κεφαλή της Εκκλησίας, η Εκκλησία σώμα Χριστού και οι πιστοί, ζώντες και κοιμημένοι, μέλη αυτού του σώματος.

4. Εκκλησιοποίηση των Μέσων

Η Εκκλησία μεταμορφώνει στη λατρεία της μεγέθη του παρόντος αιώνας σε πραγματικότητες της ουράνιας βασιλείας, άναυτοδοτώντας τη λειτουργία και αναφορά τους. Ένα από αυτά τα μεγέθη είναι:

α. Ο τόπος. Η λατρεία της Εκκλησίας αποσυνδέθηκε γρήγορα από τον ιουδαϊκό Ναό και τη Συναγωγή. Η Θεία Ευχαριστία ετελείτο αρχικά σε ιδιωτικούς χώρους («κατ' οίκον») και η σύναξη των πιστών ονομάσθηκε «κατ' οίκον εκκλησία». Η Εκκλησία, αναπτυσσόμενη σε ελληνιστικό περιβάλλον, προσέλαβε τον ελληνικό όρο «εκκλησία», που και εδώ σημαίνει τη σύναξη του «δήμου» (λαού), αλλά με κέντρο και κεφαλή τον Χριστό. Η έννοια του ναού υποτάσσεται, αρχικά, στο γεγονός της σύναξης των πιστών εν Χριστώ (ΐω. 4, 21). Ο διάκονος Στέφανος θα διακηρύξει, ότι «ο Ύψιστος ούκ εν χειροποιήτοις ναοίς κατοικεί» (Πραξ. 7, 48). Μετά το 313 (Διάταγμα των Μεδιολάνων) ο ναός θα αποκτήσει και χριστιανικά ιδιαίτερη σημασία.

Ο Ναός, ως ο ιερός χώρος της συνάξεως, συνδέθηκε με την ιδέα του ουρανού επί της γης, αφού η λειτουργία της Εκκλησίας είναι η «ανάληψη» των πιστών στο υπερουράνιο Θυσιαστήριο. Αυτό εκφράζει ένας ύμνος: «εν τω ναω εσώτες της δόξης Σου, έν ούρανώ εσάναι νομίζομεν».

Υπάρχει ειδική ακολουθία για την καθιέρωση του Ναού (Ακολουθία των Εγκαινίων), που εκφράζει την περί του Ναού θεολογία της Εκκλησίας. Οι Άγιοι όλων των αιώνων δεν παύουν να διασώζουν τη συνείδηση του Στεφάνου, όπως λ.χ. ο ί. Χρυσόστομος (t 407): «Ο Χριστός ελθών πάσαν την οίκουμένην εξεκάθαρεν άπας τόπος ευκτήριον γέγονεν...». Ο ναός, δηλαδή, διευκολύνει τη σύναξη, άλλ' αυτή δέν χάνει ποτέ την ουράνια προοπτική της.

Σε ένα «βυζαντινό» ναό, ο Παντοκράτορας του τρούλλου δίνει στον πιστό την αίσθηση ότι βρίσκεται κάτω από την πατρική εποπτεία του

Θεού. Συνειδητοποιούνται, έτσι, οι λειτουργικές αντιθέσεις: κάτω-άνω, γή-ούρανος, κοσμικό-άγιο, θάνατος-ζωή, ενδοκοσμικό-υπερκόσμιο κ.λπ. Με τα μάτια των Αγίων, των «θεουμένων», βλέπουμε και μείς το άκτιστο φώς της ουράνιας βασιλείας στη λειτουργία της Εκκλησίας μας. Κατά τα «εγκαίνια» του ναού τοποθετούνται άγια λείψανα μέσα στην άγια Τράπεζα, για να είναι η λατρεία της Εκκλησίας μόνιμη αναφορά στην άκτιστη Θεία Χάρη, που ενσκηνώνει στους Αγίους. Έτσι, στη Χάρη του Θεού θεμελιώνονται όλα τα μυστήρια και οι αγιαστικές πράξεις της Εκκλησίας, χωρίς να εξαρτώνται από την ηθική καθαρότητα του λειτουργού. Κάθε τι πού έχει σχέση με τη λειτουργία του ναού «καθιερώνεται» και αγιάζεται, τα ιερά σκεύη, τα ιερά άμφια, τα λειτουργικά βιβλία, οι εικόνες, καθιστάμενα αγωγοί της Θείας Χάρης.

β. Στη λατρεία της Εκκλησίας ανανοηματοδοτείται και ο χρόνος. Η νέα περί του χρόνου αντίληψη της Εκκλησίας κινείται στα όρια της χριστιανικής σωτηριολογίας. Ο χρόνος «έκκλησιοποιείται» με την υπέρβαση της «κυκλικής» έννοιας του (στον Ελληνισμό) και της «ευθύγραμμης» (στον Ιουδαϊσμό). Σωτηρία χριστιανικά δεν είναι η φυγή από τον χρόνο και τον κόσμο, αλλά η νίκη πάνω στη δαιμονικότητα και το κακό του κόσμου, την ένοικούσα σ' αυτόν αμαρτία (Ιω. 17, 15). Ιστορία και χρόνος δεν καταργούνται, αλλά καινοτομούνται.

Ο λειτουργικός χρόνος της Εκκλησίας δεν χάνει τη γραμμικότητα του, διότι έχει αρχή και τέλος, τό πλήρωμα του χρόνου (Γαλ. 6, 4), που συντελείται με τη σάρκωση του Θεού Λόγου. Ο χρόνος έλαβε αρχή από τον Θεό κατά τη δημιουργία και έχει «τέλος» τον Χριστό, που δίνει σε κάθε χρονική στιγμή σωτηριολογική σημασία («Ιδού νύν καιρός ευπρόσδεκτος, ιδού νύν ήμερα σωτηρίας», Β' Κορ. 6, 2). Με την ενανθρώπιση του Λόγου του Θεού η ιστορία εισέρχεται στα έσχατα, διότι το «έσχατον» είναι ο Χριστός, μετά τη σάρκωση του οποίου «ουδέν καινόν» αναμένεται ιστορικά, παρά μόνο η ολοκλήρωση του έσχατου με την δευτέρα Παρουσία Του. Ο Χριστός στη λατρεία είναι «ο πάλιν ερχόμενος» και ο «Εμμανουήλ», «ο Θεός μεθ' ημών» (Ματθ. 1, 23).

Ο λειτουργικός χρόνος έχει και μία κατακόρυφη διάσταση, αφού ο Χριστός και η άκτιστη βασιλεία Του έρχονται «εκ των άνω», δείχνοντας μας έτσι τον αιώνιο προορισμό μας («άνω σχώμεν τας καρδίας»). Ο λειτουργικός χρόνος της Εκκλησίας βιώνεται ως διαρκές παρόν της σωτηρίας. Στη λατρεία της Εκκλησίας συναιρούνται οι χρονικές διαστάσεις (παρελθόν, παρόν και μέλλον) σε ένα διαρκές παρόν της Θείας παρουσίας. Γι' αυτό είναι τόσο συχνές στη λειτουργική μας γλώσσα οι ενεστω-

τικές εκφράσεις: «σήμερον ο Χριστός γεννάται...», «σήμερον ο Χριστός βαπτίζεται έν Ιορδάνη», «σήμερον κρεμάται επί ξύλου». Δεν είναι απλή ιστορική μνήμη. «Ανάμνηση» λειτουργικά δεν σημαίνει διανοητική ανάκληση η ιστορική επανάληψη, διότι τα γεγονότα, που συνδέονται με τη σωτηρία μας, συνέβησαν «έφ' άπαξ» και ισχύουν σωτηριολογικά «εις το διηνεκές». Στη λατρεία λαμβάνει χώρα η πνευματική επέκταση και παροντοποίηση τους, ώστε κάθε γενεά πιστών να μετέχει εξίσου στη σωστική Χάρη, που απορρέει από αυτά. Η λατρεία μας δεν θέλει να προκαλέσει μία πλατωνική νοσταλγία, αλλά να γεννήσει τη συνείδηση της επέκτασης στο μέλλον της βασιλείας του Θεού.

Έτσι, η λατρεύουσα Εκκλησία συνθέτει τις διαστάσεις του χρόνου, εντάσσοντας στο αιώνιο «νυν» της θείας παρουσίας. Η μνήμη του παρελθόντος γίνεται μνήμη «έν Χριστώ» και η ελπίς του μέλλοντος ελπίς «έν Χριστώ». Το μέλλον αποκτά υπόσταση, όπως και η «ζωή του μέλλοντος αιώνας» (Έβρ. 11, 1), όταν ο πιστός φθάσει στην αγιότητα, στην ένωση με την άκτιστη θεία Χάρη. Λειτουργικά μιλούμε για ανάμνηση του μέλλοντος, αφού όλα κινούνται προς αυτό. Κάθε χρονική στιγμή μεταβάλλεται σε «καιρό» (δυνατότητα) σωτηρίας. Κατ' εξοχήν «καιρός» είναι η εορτή, λειτουργική «ανάμνηση» των δωρεών του Θεού και της φιλανθρωπίας Του. Η εορτή είναι η έκφραση της νοσταλγίας του άνθρωπου για το αιώνιο, που ενσαρκώνουν οι τιμώμενοι Άγιοι και τα σωτηριολογικά γεγονότα. Οι εορτές της Εκκλησίας συνδέονται όχι με κάποιο μύθο, όπως στα ειδωλολατρικά μυστήρια, αλλά με ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα. Έδη τον α' αιώνα καθιερώθηκε η εορτή της Κυριακής, ως πρώτη ήμερα της αναδημιουργίας όλης της κτίσεως, η ήμερα της Ανάστασης. Η Θεία Ευχαριστία είναι η κορύφωση του εορτασμού της Εκκλησίας και κάθε μέρα είναι εκκλησιαστική γιορτή, αφού μπορεί να τελεσθεί κατ' αυτήν η Θ. Ευχαριστία.

γ. Η εκκλησιαστική λατρεία διακονεί, εξ άλλου, το μυστήριο του Λόγου σ' όλες τις πτυχές του. Ο εκκλησιαστικός και λειτουργικός λόγος εκφράζεται ως ευχή-προσευχή, ανάγνωση των Γραφών, υμνωδία, κήρυγμα, θεία Ευχαριστία («κλάση του άρτου». Πραξ. 2, 42). Πρόκειται για διάφορες όψεις του ίδιου μυστηρίου. Σ' όλες αυτές τις λειτουργικές εκφράσεις προσφέρεται ο ίδιος Λόγος του Θεού με ειδικό κάθε φορά τρόπο. Ο Λόγος του Θεού συνάγει το σώμα Του, για να ενοικήσει σ' αυτό. Χωρίς τον θείο Λόγο το μυστήριο νοείται ως μαγικό μέσο χωρίς το μυστήριο ο Λόγος μεταβάλλεται σε άσαρκο δογματισμό η θρησκευτική ιδεολογία.

Τα αγιογραφικά αναγνώσματα, με πρώτο το Ψαλτήριο, είναι προ-σφορά της καταγραφής της αγιοπνευματικής εμπειρίας των Προφητών και των Αποστόλων, που προυποθέτει την αποκάλυψη του Θεού (τον Λόγο του Θεού) μέσα στην καρδιά των Αγίων Του. Παλαιά και Καινή Διαθήκη αναγινώσκονται στην εκκλησιαστική σύναξη με βάση μια καθορισμένη από τους Αγίους Πατέρες μας τάξη. Όλο το εκκλησιαστικό σώμα μετέχει στη λειτουργική ανάγνωση της Άγιας Γραφής: η αποστολική περικοπή διαβάζεται από λαϊκό, η ευαγγελική από τον Διάκονο και το κήρυγμα γίνεται από τον Επίσκοπο ή τον Πρεσβύτερο. Η Γραφή διαβάζεται εκκλησιαστικά, όχι με τον συνήθη πεζό ή έντεχνο θεατρικό τρόπο, αλλά «λογαοιδικά» (λόγος και ώδή), δηλαδή ημίψαλτα. Μαρτυρείται, έτσι, ότι η Αγία Γραφή δεν είναι ένα οποιοδήποτε ανθρώπινο βιβλίο, αλλά το διαρκές μήνυμα του Θεού μέσω των Αγίων Του στη σύναξη των πιστών Του. Το Ευαγγέλιο στην Εκκλησία είναι ιερό και τιμάται ιδιαίτερα, τοποθετούμενο στην Αγία Τράπεζα, προσκυνείται, θυμιάζεται και ευλογείται με αυτό ο λαός. Η «είσοδος» με το Ευαγγέλιο δηλώνει την παρουσία του αναστάσαντος Χριστού ανάμεσα μας.

Το κήρυγμα, ως ερμηνεία και εμπέδωση του αγιογραφικού λόγου, επικαιροποιεί το μήνυμα της Γραφής στη λειτουργική σύναξη. Το λειτουργικό κήρυγμα επιμένει όχι στο «πώς έγιναν τα ευαγγελικά γεγονότα», αλλά στο «που αυτά οδηγούν». Η Αγία Γραφή ερμηνεύεται από την Εκκλησία στην Εκκλησία, σε άμεση σχέση με τον Χριστό και τους Αγίους, διότι μόνο με τον φωτισμό του Αγίου Πνεύματος είναι δυνατή η κατανόηση και ερμηνεία της.

Ό λειτουργικός όμως λόγος αρθρώνεται και ως απάντηση της σύναξης προς τον Θεό, με τη μορφή της ευχής και του ύμνου. Εύχο-γραφία και Υμνογραφία συνιστούν την καρδιά της εκκλησιαστικής λατρείας, αλλά και τη σημαντικότερη λογοτεχνική δημιουργία του Βυζαντίου-Ρωμανίας. Ο ποιητικός λόγος των ύμνων προσφέρει σπουδαίες δυνατότητες, ώστε να γίνεται το αποτελεσματικότερο μέσο για τη μυσταγωγία του εκκλησιαστικού σώματος, το οποίο βιώνει και ομολογεί την πίστη του «Λόγω πλέκον εκ λόγων μελωδίαν». Η υμνογραφία της Εκκλησίας γίνεται το ασίγαστο στόμα της που ομολογεί την πίστη της σε ένα συνεχές και ευλογημένο τραγούδι Ορθοδοξίας.

δ. Στην εκκλησιαστική λατρεία έκκλησιοποιείται και η τέχνη σ' όλες τις μορφές της. Μόνο η γλυπτική για τόν πολύ γήινο χαρακτήρα της δεν έγινε δεκτή στην Ορξοδοξία. Η τέχνη γίνεται στη λατρεία θεολογική γλώσσα, διακονώντας την ευχαριστιακή βίωση της θεανθρώ-

πινης κοινωνίας. Η λειτουργική τέχνη έχει κάλλος, τάξη, ρυθμό, μελωδία. Τα στοιχεία όμως αυτά γίνονται λειτουργικά-διακονικά, υπηρετώντας την οικοδομή του σώματος. Η αισθητική της λειτουργικής τέχνης είναι πνευματική, αποσκοπώντας όχι στον εντυπωσιασμό, διότι δεν απευθύνεται στις αισθήσεις, αφού φανερώνει «το θείον και άκτιστον κάλλος των αρετών του Χριστού». Γι' αυτό θαυματουργούν τα παράγωγα της Εκκλησιαστικής τέχνης, ως π.χ. οι Εικόνες, διότι μετέχουν στην άκτιστη θεία δόξα (Χάρη), φανερώνοντας έτσι τη μετοχή στο Άκτιστο. Η τέχνη της εκκλησιαστικής λατρείας είναι τόσο «ωραία», ώστε να εκπληρώνει τον πνευματικό σκοπό της, τη διακονία της πίστεως. Γι' αυτό και είναι σταθερό στην Ορθοδοξία το αίτημα να διατηρεί η λειτουργική τέχνη την ομοουσιότητά της με το «δόγμα», την πίστη που διακονεί, για να είναι δυνατή η αδιάκοπη εκπλήρωση της πνευματικής αποστολής της.

Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην εκκλησιαστική-λειτουργική τέχνη και τη θρησκευτική. Η πρώτη εκφράζει το γεγονός της σωτηρίας, όπως ιστορικά συνέβη, ως και τη συλλογική αποδοχή του από το έκκλησιαστικό σώμα. Η θρησκευτική τέχνη, αντίθετα, εκφράζει τα ατομικά συναισθήματα του καλλιτέχνη και συνιστά ατομική προσέγγιση του μυστηρίου. Γι' αυτό δεν γίνεται λειτουργική. Υπάρχει κάποια αντιστοιχία σ' αυτό με τη διαφορά δημοτικής και λόγιας ποίησης. Όπως σ' όλη τη λατρεία, έτσι και στα δημιουργήματα της εκκλησιαστικής τέχνης, είναι έντονη η σφραγίδα του μοναχικού κόσμου, της παραδοσιακότερης μερίδας της εκκλησιαστικής κοινωνίας.

5. Ή Λειτουργική Θεολογία

Η πίστη, ως φρόνημα εκκλησιαστικό και πιστότητα στον Σωτήρα Χριστό, αλλά και ως διδασκαλία, είναι βασική και απαραίτητη προϋπόθεση της εκκλησιαστικής λατρείας. Είναι η κινητήρια δύναμη του λατρεύοντος πιστού, εκφραζόμενη με εξωτερικές ενέργειες και πράξεις, που συνιστούν το τελετουργικό της. Η λατρεία υλοποιεί την πίστη και την καθιστά ομαδικό γεγονός, ενώ συνάμα την συντηρεί και την αυξάνει, βοηθώντας στην εμβάθυνση της.

Η όρθόδοξη λατρεία είναι τριαδοκεντρική στη θεματική και τη δομή της. Από τον Τριαδικό Θεό πηγάζει η δύναμη και η ελπίδα της. Η Εκκλησία αναπέμπει λειτουργικά «δόξαν τω Πατρί, και τω Υιώ, και τω Αγίω Πνεύματι».

Η ευχαριστιακή αναφορά απευθύνεται στον Θεό-Πατέρα. Ο Υιός αποδέχεται την προσφερόμενη θυσία και αυτός, ως ομοούσιος και

σύνθρονος τω Πατρί και ο κεντρικός άξονας της. Αυτός είναι «ο προσφέρων και προσφερόμενος και διαδιδόμενος», στη Θεία Ευχαριστία. Η εκκλησιαστική λατρεία είναι η συνέχεια του σωτηρίου έργου του Χριστού και ενσωματώνει το Μυστήριο της Θείας Οικονομίας. Ο Χριστός είναι ο «εκκλησιαστής», πού μας συνάγει στο σώμα Του και οι πιστοί οι «εκκλησιαζόμενοι», που μετέχουν στη λατρεία Του και δέχονται τη δόξα Του. Αυτός που μεταλαμβάνει «αξίως» (Α' Κορ. 3, 16) αναδεικνύεται σε ναό του Χριστού και στην καρδιά του τελεσιουργείται το μυστήριο της Πίστεως.

Η Εκκλησιαστική λατρεία όμως είναι εξ ίσου και Πνευματοκεντρική, διότι το Άγιο Πνεύμα είναι παρόν στη λατρεία, όπως η φωτεινή νεφέλη κατά τη Μεταμόρφωση (Ματθ. 17, 5), πού «επεσκίασε» τους Μαθητές και όλο το Όρος. Η αληθινή λατρεία της Ορθοδοξίας είναι η προσευχητική ενέργεια του Αγίου Πνεύματος στην καρδιά του πιστού, όπως συμβαίνει στους Αγίους, τους αληθινούς λατρευτές του Θεού, διότι μετέχουν στην ουράνια λατρεία. Όλη η λατρεία είναι έργο του Αγίου Πνεύματος, που «όλον συγκροτεί τον θεσμόν της Εκκλησίας». Η προσευχή «Βασιλεύ ουράνιε, Παράκλητε, το Πνεύμα της αληθείας» εισάγει σε κάθε ακολουθία.

Στη Θεία λατρεία πραγματοποιείται «Πνεύματος Αγίου κοινωνία». Τα πάντα διέπει η άγιαστική δύναμη του Παρακλήτου. Στην κορύφωση του Μυστηρίου παρακαλούμε το Άγιο Πνεύμα να «ελθη εφ' ημάς» (τους λειτουργούς) και στα «άγια δώρα» (το ψωμί και το κρασί, αλλά και «επί πάντα τον λαόν» και να τελέσει την «πνευματική θυσία», μεταβάλλοντας τα προσφερόμενα δώρα σε Σώμα και Αίμα Χριστού και ενώνοντας όλους τους μετέχοντες εις το ένα σώμα.

Η λατρεία της Εκκλησίας διακρίνεται για την παραδοσιακότητά της. Είναι ο δυναμικότερος φορέας της εκκλησιαστικής παραδόσεως. Παράδοση στην Εκκλησία είναι η συνέχεια του χριστιανικού τρόπου ύπαρξης, της ζωής εν Αγίω Πνεύματι, που μπορεί να οδηγεί στο σκοπό της Εκκλησίας, τη θέωση του άνθρωπου και τον αγιασμό της κτίσεως. Ο αληθινά πιστός εμμένει στα στοιχεία εκείνα, που συνιστούν την αληθινή εκκλησιαστικότητα. Αυτό κυρίως είναι η Πίστη: Το να μένει κανείς πιστός και αμετακίνητος στο θέλημα του Θεού και την παράδοση των Αγίων. Η παραδοσιακότητά της εκκλησιαστικής λατρείας είναι κριτήριο της γνησιότητας της. Συντελεί δε και στη διακράτηση της ενότητας των τοπικών Ορθοδόξων Εκκλησιών, διαχρονικά και συγχρονικά. Τα λειτουργικά κείμενα προσφέρουν την λειτουργική Θεολογία, που συνιστά σαφή έκφρα-

ση του εκκλησιαστικού δόγματος. Γι' αυτό η λατρεία γίνεται «διδασκτήριο ευσέβειας», που διδάσκει την πίστη, βοηθούμενη σ' αυτό με τα μέσα της τέχνης, και μάλιστα την εικονογραφία, το «γλωττοφόρον βιβλίον» της Εκκλησίας, κατά τον άγιο Ί. Δαμασκηνό. Η Όρθόδοξη Λατρεία σ' όλους τους αιώνες διαμορφώνει το φρόνημα των πιστών, όπως φαίνεται σε πρόσωπα φιλακόλουθα, όπως ο Ί. Μακρυγιάννης ή ο 'Αλ. Παπαδιαμάντης. Η σχέση του πιστού με τη λατρεία είναι δείκτης της εκκλησιαστικότητας του.

Ευνόητο, συνεπώς, είναι ότι μπορεί να γίνει λόγος για όρθοδοξη και μη όρθοδοξη λατρεία. Διότι αυτό, που συνιστά την ορθοδοξία της λατρείας δεν είναι οι απρόσωπες δομές, αλλά η πίστη, που αυτές ενσαρκώνουν. Από την αρχαιότητα η ομολογία της πίστεως συνδέθηκε άμεσα με τη λατρεία. Η λατρεία μένει στους αιώνες κήρυγμα αληθείας, που προβάλλεται στα πρόσωπα των Άγιων και με την «ανάμνηση» των σωτηριωδών γεγονότων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Η εκκλησιαστική όμως λατρεία πέρα από το κήρυγμα της πίστης, συμβάλλει και στην υπεράσπιση της, με την απόκρουση της αιρετικής πλάνης. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι η εκκλησιαστική θεολογία διατυπώνεται συνήθως ως απάντηση στις αιρετικές προκλήσεις. Αυτό δείχνουν λ.χ. οι αφιερωμένες στους Αγίους Πατέρες ή στις Οικουμενικές Συνόδους εορτές και οι ακολουθίες τους. Ο Εσπερινός και ο Όρθρος προσφέρουν τη θεολογία κάθε γιορτής ως πνευματικό και θεολογικό οπλοστάσιο των πιστών. Ο φιλακόλουθος πιστός γίνεται πρακτικά θεολόγος της Εκκλησίας.

6. Η Λειτουργία

Η Θεία Λειτουργία είναι το επίκεντρο όλης της εκκλησιαστικής λατρείας και κορυφώνεται στη Θεία Ευχαριστία, το κέντρο της ζωής, της εμπειρίας και της συνειδήσεως των Ορθοδόξων. Κατά τον π. 'Αλ. Σμέμαν, μεγάλο λειτουργιολόγο της εποχής μας, «η Θεία Λειτουργία μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα ταξίδι η πορεία, που μας οδηγεί τελικά στον τελικό μας προορισμό, στην οποία πορεία κάθε στάδιο είναι εξίσου σημαντικό». Η πορεία αυτή αρχίζει από την στιγμή, που οι πιστοί ξεκινούν από τα σπίτια τους για τη λειτουργική σύναξη.

Η σύναξη του σώματος είναι η πρώτη και βασική πράξη, που εισάγει τον πιστό στον καινούριο κόσμο, που εδραίωσε ο Θεός στην ιστορία, την Εκκλησία. Οι πιστοί προσέρχονται στο ναό, για να λειτουργηθούν και να λειτουργήσουν μαζί με όλους τους Αγίους και τους έν Χριστώ αδελφούς τους, ζώντες και τεθνεώτες. Αυτή η κίνηση κορυφώνεται με την

«Μικρά Είσοδο», κατά την οποία, μαζί με τον Επίσκοπο, όλη η σύναξη εκκλησία πορεύεται προς το ουράνιο θυσιαστήριο.

Δεν νοείται χριστιανός έξω από τη λειτουργική σύναξη. Σε περιόδους διωγμών οι χριστιανοί κινδύνευαν, για να λάβουν μέρος στη σύναξη της τοπικής τους κοινότητας. «Ανήκω στην Εκκλησία» σημαίνει: παίρνω μέρος στη λειτουργική σύναξη της. Διότι μέσω αυτής φανερώνεται στο «εδώ και τώρα» το εκκλησιαστικό σώμα. Είναι η «συναγωγή» του λαού του Θεού, στην όποια μετέχουν, ως ένα σημείο, και οί κατηχούμενοι και οι μετανοούντες, και όχι κάποια «ελίτ» εκλεκτών. Οι πιστοί προσκομίζουν συνεχώς την αμαρτία τους στη Θεία Αγάπη, για να μεταμορφωθεί, μέσω της μετανοίας, σε αγιότητα. Γι' αυτό οι Άγιοι Πατέρες συνιστούν συχνή μετοχή στην λειτουργική σύναξη, διότι έτσι «καθαίρονται αι δυνάμεις του Σατανά... έν τη ομονοία της πίστεως» (Άγ. Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, 107). Στο α' μέρος της Λειτουργίας, ως το τέλος των βιβλικών αναγνωσμάτων, συμμετείχαν και οι κατηχούμενοι και γι' αυτό ονομάσθηκε «λειτουργία των Κατηχουμένων». Το υπόλοιπο μέρος ονομάζεται «λειτουργία των πιστών» και περιέχει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, κύριος χαρακτήρας της όποιας είναι η θυσία. Η Ευχαριστία είναι θεοφάνεια και μεταβάλλει όλη την κτίση σε θεοφάνεια. Η Εκκλησία με τη Θεία Ευχαριστία προσφέρει την «αναίμακτον» θυσία της. Οι πιστοί προσφέρουν τα δώρα του Θεού («τα σα έκ τών σών Σοι προσφέρομεν»), ομολογώντας την αναξιότητα και την πνευματική φτώχεια τους («...ού γάρ έποίησαμέν τι αγαθόν επί τής γης...»). Η μόνη δυνατή ανταπόκριση στις δωρεές τοῦ Θεού είναι η εκούσια αυτοπαράδοση στη Θεία Αγάπη.

Η Θεία Ευχαριστία δεν είναι μια προσευχή η τελετή, όπως οι άλλες ακολουθίες. Είναι το μυστήριο της πραγματικής παρουσίας του Χριστού μαζί με την προσευχόμενη Εκκλησία Του. Είναι Ευχαριστία πρώτα του Χριστού και μετά γίνεται και δική μας. Διότι ο Χριστός, χωρίς να πάψει να είναι «ο άνω τω Πατρί συγκαθήμενος», είναι ταυτόχρονα και «ωδέ (εδώ κάτω) ημίν αοράτως συνών». Κατά τον Ι. Χρυσόστομο, «οσάκις αν κοινωνή (ο πιστός) μετά καθαρού συνειδότος, Πάσχα επιτελεί... Ουδέν πλέον έχει το εν τω Πάσχα Μυστήριο του νύν τελουμένου». Μεταλαμβάνοντας ο πιστός την «ανθρωπότητα» (ανθρώπινη φύση) του Χριστού, πού είναι ενωμένη ασύγχυτα και αδιαίρετα με τη θεότητα Του, δέχεται μέσα του τον όλο Χριστό, ενούμενος μαζί Του.

Στη Θ. Ευχαριστία ζει το εκκλησιαστικό σώμα μία παρατεινόμενη Πεντηκοστή. Πεντηκοστή-Ευχαριστία-Σύνοδος συνδέονται στη ζωή της Εκκλησίας, με την πραγματική παρουσία του Χριστού έν Αγίω Πνεύματι.

Αυτό εκφράζει και η λειτουργική μας γλώσσα. Μιλούμε για «πνευματικά μυστήρια», «πνευματική θυσία», «πνευματική λατρεία», «πνευματική τράπεζα», «πνευματικόν σώμα», «πνευματικήν βρώσιν και πόσιν» κ.λπ. Πνευματικά γίνονται όλα στη Θ. Λειτουργία όχι με την έννοια κάποιας εξιδανίκευσης ή εξαύλωσης, αλλά με την παρουσία σ' αυτήν του Αγίου Πνεύματος.

Πάνω άπ' όλα όμως η Θ. Ευχαριστία γίνεται το μυστήριο της ενότητας της Εκκλησίας. Οι μετέχοντες σ' αυτήν γίνονται «ΕΙΣ» εν Χριστώ (Γαλ. 3, 28), με την ενότητα των καρδιών τους («έν ενί στόματι και μια καρδία»). Αυτό διδάσκει ο Απ. Παύλος στην Α' Προς Κορινθίους (10, 15-17). Το ένα εκκλησιαστικό σώμα ταυτίζεται εκεί με τον ευχαριστιακό άρτο: «Ότι εις άρτος, έν σώμα οι πολλοί έσμεν». Είναι γι' αυτό αντίφαση να μη μεταλαμβάνουν όλοι οι πιστοί, ενώ όλοι ακούουν τις ευχαριστιακές ευχές, που προετοιμάζουν για τη θεία κοινωνία... Η μετάληψη μεταδίδει τη ζωή του Χριστού σε κάθε μέλος, για να ζει έν Χριστώ, μαζί με όλα τα άλλα μέλη. Ο άγιος Συμεών, ο νέος Θεολόγος, βλέπει την ένωση με τον Χριστό ως άρση της μοναξιάς του άνθρωπου: «Των γάρ θείων ο μετέχων / και θεοποιών χαρίτων / ούμενον ουκ έστι μόνος / αλλά μετά Σου, Χριστέ μου / του φωτός του τρισηλίου / του φωτίζοντος τον κόσμον...». Με τη θεία κοινωνία τα άτομα γίνονται μέλη του Κυριακού Σώματος και η ατομική επιβίωση μεταλλάσσεται σε κοινωνία ζωής. Η ύπαρξη, από τους πρώτους αιώνες, της Λειτουργίας των Προηγιασμένων (Δώρων) βεβαιώνει, ακριβώς, την ανάγκη μετοχής στη Θ. Ευχαριστία. Βέβαια, όλα αυτά δεν γίνονται με κάποιο αυτοματισμό, αλλά όταν οι κοινωνούντες ζουν την ζωή του εκκλησιαστικού σώματος. Γι' αυτό «ο τρώγων και πίνων αναξίως κρίμα εαυτώ εσθίει και πίνει» (Α' Κορ. 11, 29).

Μέσα στη Θ. Λειτουργία η Εκκλησία αναλαμβάνεται κυριολεκτικά στους ουρανούς, μετέχουσα στο θάνατο, την ανάσταση και την ανάληψη του Χριστού και ζώντας τη δική της «ανάληψη» στην ουράνια βασιλεία. «Και ουκ απέστης πάντα ποιών, έως ημάς εις τόν ουρανόν ανήγαγες και την βασιλείαν Σου εχαρίσω την μέλλουσαν...», ομολογούμε στη Λειτουργία. Η Λειτουργία γίνεται η πασχαλιά σύναξη όλων εκείνων, που συναντούν τον Κύριο και εισέρχονται στη βασιλεία Του. Δεν κινούμεθα σε πλατωνικά σχήματα, αναζητώντας το τέλειο στην «αρχή», αλλά στα έσχατα, στην ολοκλήρωση εκείνου, που εξελίσσεται μέσα στο χρόνο, ως την τελική έκβαση της ύπαρξης του πιστού στον Χριστόν άνθρωπου. Η λατρεία της Εκκλησίας κατευθύνεται, έτσι, από το ιστορικό παρελθόν της θείας οικονομίας, στο επιβεβαιωμένο έν Χριστώ μέλλον. Στη Θ. Λειτουργία

γία βιώνεται ως γεγονός ακόμη και η Β' Παρουσία! «Μεμνημένοι [...] πάντων των υπέρ ημών γεγενημένων, του σταυρού, του τάφου, της τριημέρου Αναστάσεως, της εις ουρανούς αναβάσεως, της δευτέρας και ένδοξου πάλιν παρουσίας» - ομολογούμε πρίν από τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων.

Η υποτίμηση της λειτουργικής σύναξης είναι συσκότιση του εσχατολογικού της χαρακτήρα. Έξ άλλου, με τον πολλαπλασιασμό των ευχαριστιακών συνάξεων σε πολλές ενορίες, σε παρεκκλήσια, μοναστήρια κ.λπ. και την απουσία του Επισκόπου, της κεφαλής της σύναξης της τοπικής Εκκλησίας, ο όρος σύναξη έχει χάσει το αληθινό νόημα του. Η έσχατολογική ατμόσφαιρα της Λειτουργίας μαρτυρείται με τον χαρμόσυνο χαρακτήρα της, σε σημείο που να θεωρείται ασυμβίβαστη με τη νηστεία. Κατα τή Μ. Τεσσαρακοστή, περίοδο αυστηράς νηστείας, δεν τελείται στις καθημερινές Θ. Λειτουργία, αλλά η Λειτουργία των Προηγιασμένων. Η Θ. Λειτουργία δεν είναι ένα από τα πολλά μέσα αγιασμού για την «ένίσχυση» του άνθρωπου. Είναι το Μυστήριο της Εκκλησίας, που μεταθέτει τους πιστούς στον μέλλοντα αιώνα. Εκκλησία και Θ. Ευχαριστία αλληλοπεριχωρούνται.

7. Αγιασμός του Σύμπαντος Κόσμου

Σκοπός της εκκλησιαστικής λατρείας είναι ο αγιασμός του σύμπαντος κόσμου. Αγιάζεται η ζωή του άνθρωπου, αλλά και η περιβάλλουσα τον άνθρωπο κτίση. Στα όρια της λατρείας ο άνθρωπος αναδεικνύεται εν Χριστώ σε κύριο και βασιλέα της Κτίσης, που καλείται να αναφέρει τον εαυτό του και την κτίση στον Δημιουργό, την πηγή της ύπαρξης και του αγιασμού τους.

α. Ο αγιασμός του χρόνου: Το λειτουργικό έτος είναι η έν Χριστώ υπέρβαση του «ημερολογιακού έτους» και η μεταβολή του ημερολογίου στο εορτολόγιο. Η Εκκλησία, με τις γιορτές και ακολουθίες της, αγιάζει και μεταμορφώνει τον χρόνο της καθημερινής ζωής, ενοποιώντας και προσανατολίζοντας τον στη βασιλεία του Θεού. Λειτουργικά παύει ο χρόνος να είναι ένα απλό φυσικό πλαίσιο, μεταβαλλόμενος σε αρχή, που καθορίζει το περιεχόμενο της λατρείας. Αυτό δείχνει η χρησιμοποιούμενη ορολογία: Όρθρος, Εσπερινός, Μεσονυκτικό, Ώρες κ.λπ. «Λειτουργία του χρόνου» ονομάζεται λειτουργιολογικά η οργάνωση του χρόνου με βάση τις χρονικές περιόδους (ήμερα, εβδομάδα, έτος) και ανάλογη οργάνωση και της ίδιας της ζωής.

Το λειτουργικό έτος βαπτίζει όλη τη ζωή του άνθρωπου στη λατρεία της Εκκλησίας. Η επανάληψη του εορτολογίου κάθε χρόνο ανανεώνει την κατήχηση του πιστού και δίνει νόημα στην ευχή «και του χρόνου» η «χρόνια πολλά», ως ευχή για την παροχή νέων ευκαιριών μαθητείας. Το λειτουργικό έτος συνδέεται με το εορτολόγιο της Εκκλησίας, βασικό δομικό στοιχείο του οποίου είναι η γιορτή. Υπάρχει ο κύκλος των κινητών εορτών με κέντρο το Πάσχα και των ακινήτων εορτών με κέντρο τα Θεοφάνεια-Χριστούγεννα. Στον πρώτο ανήκουν οι περίοδοι του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου, που πήραν το όνομα τους από τα κυρίαρχα σε κάθε μια λειτουργικά βιβλία.

Η περίοδος του Τριωδίου σπονδυλώνεται, όπως το ανθρώπινο σώμα: οι τέσσερις πρώτες εβδομάδες μπορούν να θεωρηθούν ως άκρα, ως σώμα το διάστημα της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και κεφαλή η Μεγάλη Εβδομάδα. Ύμνοι, αναγνώσματα και δρώμενα προετοιμάζουν πνευματικά για τη μετοχή στη Μ. Εβδομάδα και την Ανάσταση. Από την ημέρα του Πάσχα αρχίζει η περίοδος του Πεντηκοσταρίου. Πάσχα και Πεντηκοστή ήσαν ήδη εορτές της προκωνσταντινείας τάξης, με εβραϊκή μεν προέλευση, αλλά χριστιανικό περιεχόμενο. Ο Χριστός και το πάθος Του διαφοροποιούν το χριστιανικό από το εβραϊκό πάσχα, πού γίνεται σύμβολο της νέας ζωής, της θείας βασιλείας. Η έλευση του Αγίου Πνεύματος κατά την Πεντηκοστή εγκαινιάζει τον νέον αιώνα.

Ο κύκλος των ακινήτων εορτών οργανώθηκε με κέντρο την εορτή των Θεοφανείων (6 Ιανουαρίου), που περιέκλειε αρχικά και τα Χριστούγεννα. Ο χωρισμός των δύο εορτών, για λόγους ιστορικούς και θεολογικούς, έγινε στα μέσα του 4ου αιώνα. Με βάση τα Χριστούγεννα (25 Δεκεμβρίου) καθορίστηκαν και οι άλλες Δεσποτικές εορτές (Περιτομή, Βάπτιση, Υπαπαντή, Μεταμόρφωση). Αλλά και η Θεοτόκος αποτελεί «μυστήριο λειτουργικόν». Οι Θεομητορικές εορτές (Γενέθλιο, Εισόδια, Ευαγγελισμός, Κοίμηση κ.λπ.) συνδέονται με τις Δεσποτικές, εκφράζοντας το ίδιο μυστήριο. Ο εορτασμός της μνήμης Αγίων είναι προέκταση της λειτουργικής τιμής της Θεοτόκου. Το περίεργο, βέβαια, για τον κόσμο είναι ότι η Εκκλησία «πανηγυρίζει», τιμώντας τη μνήμη, δηλαδή την κοίμηση, των τέκνων της και όχι τη γέννηση τους. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί δεν γιορτάζουμε τα γενέθλια μας, αλλά στη μνήμη του Αγίου, του οποίου φέρουμε το όνομα. «Γενέθλιος ημέρα» ονομάζεται χριστιανικά η ημέρα της κοιμήσεως, ως γέννηση στην αιωνιότητα. Οι Άγιοι ενσαρκώνουν την «κοινή ζωή» και προβάλλονται ως ηγέτες της ανθρωπότητας στην πορεία για την αληθοποίηση του άνθρωπου. Η σύνδεση του λαού μας με τους

Αγίους, με πρώτη την Παναγία, φαίνεται στη διπλή πανήγυρη, που τελείται στη μνήμη τους, μέσα στο ναό, με κέντρο την αγία Τράπεζα και έξω από τό ναό, με κέντρο τη βιοτική τράπεζα. Τα «συναξάρια» των Αγίων είναι αγαπητά στο λαό ως «θησαύρισμα» της ιστορικής μνήμης της Εκκλησίας και παιδαγωγία των πιστών. Η πορεία των πιστών αναπτύσσεται «σύν πάσι τοις Αγίοις».

Η λειτουργική οργάνωση του χρόνου στη μικροχρονική διάσταση της αναλύεται στον εβδομαδιαίο κύκλο και τις ακολουθίες του νυχθημέρου. Ο εβδομαδιαίος κύκλος συντίθεται από δύο μέρη: τον κύκλο Σαββάτου και Κυριακής και του πενθημέρου. Κάθε μέρα της εβδομάδας είναι αφιερωμένη στη μνήμη κάποιου σωτηριολογικού γεγονότος η κάποιου Αγίου: Η Κυριακή είναι αφιερωμένη στην Ανάσταση του Χριστού η Δευτέρα στους Αγγέλους η Τρίτη στον άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή η Τετάρτη και η Παρασκευή συνδέονται αντίστοιχα με την προδοσία του Ιούδα και τη Σταύρωση του Χριστού και γι' αυτό είναι μέρες νηστείας την Παρασκευή η Εκκλησία μνημονεύει και την παρουσία της Παναγίας στο Σταυρό η Πέμπτη αφιερώνεται στους Αποστόλους και τον άγιο Νικόλαο και το Σάββατο στους κεκοιμημένους.

Ο εβδομαδιαίος κύκλος οργανώθηκε με βάση την Κυριακή, την πρώτη ιστορικά γιορτή της Εκκλησίας. Ταυτιζόμενη με τον Κύριο, τον Ιησού Χριστό (Α' Κορ. 12, 3), ισχύει ως ομολογία της πίστης σ' Αυτόν. Ταυτιζόμενη και με την «ογδόη ημέρα», συνδέθηκε με τη Θ. Ευχαριστία, ως μόνιμη και σταθερή ημέρα τέλεσης της. Η αργία της Κυριακής, που επέβαλε ο Μ. Κωνσταντίνος το 324, δεν ταύτισε την Κυριακή με το Σάββατο, αλλά έδειξε την υπέρβαση του. Η Κυριακή είναι «η μία των Σαββάτων (πρώτη μέρα της εβδομάδος), η βασιλίσ και Κυρία». Το Σάββατο καταφάσκει τη φυσική ζωή του κόσμου, η Κυριακή είναι η έσχατολογική ημέρα της εισόδου στον νέο αιώνα.

Το νυχθήμερο περιλαμβάνει επτά ακολουθίες. Ο κύκλος του εικοσιτετραώρου αρχίζει το εσπέρας (πρβλ. Γεν. 1: «καί ἐγένετο εσπέρας καί ἐγένετο πρωί...») και οι ακολουθίες του συμπίπτουν με την αρχαία διαίρεση του χρόνου (εσπερινή, μεσονύκτια, ορθρινή, τρίτη, έκτη, ένατη). Οι ακολουθίες του νυχθημέρου είναι: Εσπερινός ή Λυχνικόν, Απόδειπνον (Μέγα καί Μικρό), Μεσονυκτικόν, Όρθρος, η εκτενέστερη και πλουσιότερη θεολογικά ακολουθία, και οι Όρες (Α', Γ', ΣΤ', καί Θ'), ανάμνηση των μεγάλων στιγμών της σωτηρίας μας (Σταύρωση, Θάνατος του Χριστού, κάθοδος του Αγίου Πνεύματος). Η Θ' Όρα συμπάλλεται με τον Εσπερινό. Ενώ όμως ολόκληρη η εκκλησιαστική λατρεία διαπλέχθηκε αδιάσπαστα

με τον φυσικό χρόνο, η Θ. Λειτουργία έμεινε έξω από τον χρόνο και τους περιορισμούς του. Έτσι, δεν ανήκει στον κύκλο των ακολουθιών του νυχθημέρου, ούτε κάποια από τις άλλες ακολουθίες θεωρείται ως προετοιμασία της. Γι' αυτό μπορεί να τελεστεί οποιαδήποτε ώρα, πρωί-μεσημέρι η βράδυ, ως η κατ' εξοχήν εορτή και πανήγυρη της Εκκλησίας.

β. Αγιασμός του βίου: Επίκεντρο της αγιαστικής λειτουργίας της Εκκλησίας είναι ο άνθρωπος. Από τη στιγμή της γέννησης του στον κόσμο και της πνευματικής αναγέννησης του στην Εκκλησία, ως την τελευταία στιγμή της παρουσίας του στη ζωή αυτή, η εκκλησιαστική λατρεία προσφέρει συνεχώς στον άνθρωπο δυνατότητες «εκκλησιασμού» και συνεχούς αναγέννησης. Την καθολικότητα της πνευματικής και βιοτικής μέριμνας της Εκκλησίας για τον πιστό δείχνει το λειτουργικό βιβλίο «Μέγα Ευχολόγιο». Στη δομή και στα κείμενα του ενσαρκώνει τον σκοπό της Εκκλησίας, που είναι η «ολοτελής» ένταξη του ανθρώπου στο εκκλησιαστικό σώμα, ο αγώνας για τη νίκη πάνω στο διάβολο, τις δαιμονικές δυνάμεις του κόσμου και την αμαρτία και η αντιμετώπιση των βιοτικών προβλημάτων και αναγκών του. Ο πλούτος και η ποικιλία των ευχών και Ακολουθιών του Ευχολογίου δείχνει την αγάπη και το ενδιαφέρον της Ορθοδοξίας για την ατομική και κοινωνική ζωή των πιστών, όλους τους κύκλους της ζωής του και τα πιο κοινά και καθημερινά έργα του.

Η Εκκλησία αγιάζει τον άνθρωπο από τη γέννηση του, ευλογώντας τη λεχώνα και το νεογέννητο, προετοιμάζοντας το για την υποδοχή του στους κόλπους της. Από το Μυστήριο του γάμου, άλλωστε, αρχίζει ο αγιασμός της οικογένειας. Την 8η ημέρα το βρέφος λαμβάνει, με ειδική λειτουργική πράξη, το όνομα του και καταφάσκει η προσωπική ετερότητα του, η οποία αναδεικνύεται με την ένταξη του στο εκκλησιαστικό σώμα. Την τεσσαρακοστή ημέρα το βρέφος «προσάγεται» στο ναό, για να «έκκλησιασθει», να αρχίσει την εκκλησιαστική ζωή του, κάτι που αντιστοιχεί στην έναρξη της κατήχησης των ενηλίκων.

Μετά από αυτή την πνευματική προετοιμασία ακολουθεί το βάπτισμα, η είσοδος στο σώμα του Χριστού, που δίνει την δυνατότητα να ζήσει ο άνθρωπος τη ζωή του Χριστού και να δέχεται συνεχώς τη Χάρη Του. Ο νηπιοβαπτισμός, γνωστός από τη χριστιανική αρχαιότητα, κατάνοείται μόνο στις περιπτώσεις ευσεβών γονέων και αναδόχων, σε χριστιανικό δηλαδή περιβάλλον, και δεν μπορεί να επιβληθεί με καμμία νομοθεσία. Με το βάπτισμα εντάσσεται ο «νεοφώτιστος» σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, την τοπική Εκκλησία, μετέχοντας στο ήθος και τον

τρόπο ύπαρξης της Εκκλησίας. Όσο τελειότερη είναι αυτή η ένταξη, τόσο συνεπέστερη αποβαίνει και η χριστιανικότητά του.

Ο πιστός καλείται όμως να αυξήσει το δώρο, που έλαβε με το βάπτισμα του, προσανατολίζοντας χριστοκεντρικά τη ζωή του. Έτσι, μετά τη «φύση» (ψυχή και σώμα), που πεθαίνει και ανασταίνεται στο βαπτιστήριο η την κολυμβήθρα, αγιάζεται και το ανθρώπινο πρόσωπο με το μυστήριο του Χρίσματος, που λειτουργεί ως προσωπική Πεντηκοστή του πιστού, για να γίνει με τον πνευματικό του αγώνα «ναός» του Θεού και η ζωή του αληθινή Λειτουργία. Το μυστήριο της Μετανοίας (εξομολόγηση) δίνει την δυνατότητα συνεχούς υπέρβασης της αμαρτίας και μεταποίησης του θανάτου σε ζωή.

Η Εκκλησία ευλογεί, ακόμη, τις «οδούς», που αυτοπροαίρετα επιλέγει ο πιστός για την τελείωση του, τον (έν Χριστώ) γάμο ή τον μοναστικό βίο. Είναι και τα δύο «μυστήρια αγάπης», με άμεση αναφορά στον Χριστό. Ο γάμος, μένοντας στο πλαίσιο της έν Χριστώ ζωής, οδηγεί στην υπέρβαση της σάρκας και στην τέλεια παράδοση στον Χριστό, συναντώμενος έτσι με τη μοναστική άσκηση. Έτσι, το μυστήριο του γάμου φανερώνει την αλήθεια της Εκκλησίας, χωρίς να χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση συμβατικών σκοπιμοτήτων της καθημερινότητας. Όπου ο γάμος νοείται απλώς ως ηθικολογική ρύθμιση η «νομικό συνάλλαγμα», επιλέγεται ο «πολιτικός» γάμος, ίσως μεν νομικά, αλλά όχι και «ισότιμος» πνευματικά, με τον εκκλησιαστικό, που είναι μυστήριο Χάρης.

Η εκκλησιαστική λατρεία διαθέτει, περαιτέρω, αγιαστικές πράξεις για κάθε στιγμή της ζωής. Αποδεικνύεται μάλιστα μέσω αυτών, ότι δεν είναι μία «σπιριτουαλιστική» (αφηρημένα πνευματική) η «θρησκευτική» υπόθεση, διότι ο αγιασμός που προσφέρει συνιστά και πρόταση για την αντιμετώπιση των βιοτικών προβλημάτων κάθε άνθρωπου. Σε μία Ευχή του Όρθρου ζητούμε από τον Θεό να χαρίσει στον άνθρωπο «τα εγκόσμια και υπερκόσμια αγαθά» Του.

Υπάρχουν ευχές και για περιπτώσεις του βίου, που φαίνονται πεζές και τετριμμένες, όπως λ.χ. «εις το κουρεύσαι παιδίον», «όταν απέρχεται παιδίον μανθάνειν τα ιερά γράμματα», «εις παίδας κακοσκόπους» (δύστροπους) κ.λπ. Άλλες Ευχές αναφέρονται στην πρόσληψη τροφής, αγιάζονται τα διάφορα «επιτηδεύματα» και έργα του πιστού (π.χ. ταξίδια), τα «επαγγέλματα», ευλογούνται οι διαπροσωπικές σχέσεις, για να υπάρχει δικαιοσύνη, ειρήνη και αγάπη, ζητείται η Χάρη του Θεού για τις θλίψεις του ανθρώπου, τις ασθένειες του, τα ψυχικά νοσήματα και τα ψυχοσωματικά πάθη. Σημαντική θέση καταλαμβάνει στη λατρεία της Εκκλη-

σίας ο θάνατος, η άρση της συλλειτουργίας ψυχής και σώματος, ως τη στιγμή της «κοινής αναστάσεως». Η Εκκλησία δεν παραβλέπει το κορυφαίο αυτό υπαρξιακό γεγονός της ζωής. Πλησιάζει, μάλιστα, τον άνθρωπο από τη στιγμή, που ο θάνατος κάνει την εμφάνιση του. Εξομολογεί και κοινωνεί τον ψυχορραγούντα και κηδεύει το σώμα, που παραδόθηκε στη νέκρωση και τη φθορά, προπέμποντας την ψυχή στο στερνό της ταξίδι και παρακαλώντας τον Χριστό να δεχθεί το τέκνο Του, που εγκαταλείπει τον κόσμο με την ελπίδα «ζωής αιωνίου». Η νεκρώσιμος ακολουθία είναι από τα πιο τρυφερά και συγκινητικά κείμενα της εκκλησιαστικής λατρείας.

Παράλληλα, ή Εκκλησία εύχεται για διάφορες στιγμές του δημοσίου βίου: περιστάσεις και συμφορές, κινδύνους, δυσλειτουργίες της δημόσιας ζωής, τόσο στη μικροκοινωνία του χωριού ή της πόλης, όσο και στη μακροκοινωνία της πατρίδας και του έθνους. Το σχετικό ευχολογικό υλικό αναφέρεται στις εθνικές επετείους, τις δομές της πολιτειακής ζωής, την παιδεία, στον στρατό, την δημόσια υγεία. Ο απaráμιλλος αυτός λειτουργικός πλούτος μένει ευρύτερα άγνωστος και έτσι αγνοούμε τα στοιχεία εκείνα, που μπορούν να δώσουν νόημα στη ζωή μας.

γ. Αγιασμός της υλικής κτίσης: η κτίση, λειτουργικά και θεολογικά, είναι ο ευρύτερος χώρος πραγμάτωσης του ανθρώπου, το πλαίσιο της καθημερινής ζωής του, ιδιαίτερα στις αγροτικές κοινωνίες, όπου αυτό γίνεται βαθύτερα αισθητό. Η σχέση του ανθρώπου με τη κτίση αποτελεί ιδιαίτερη θεματική της εκκλησιαστικής λατρείας και αναπτύσσεται σε ειδικές ακολουθίες, που δείχνουν την εκκλησιαστική κατάφαση της υλικής κτίσης, που έχει προσληφθεί στην ανθρώπινη φύση του Χριστού και μεταβάλλεται συνεχώς σε «σάρκα» Χριστού στη Θεία Ευχαριστία. Στη λειτουργική μας πράξη εύλογούνται και αγιάζονται το νερό, το κρασί, οι τροφές, ο χώρος κατοικίας και του επαγγέλματος, η πανίδα, η χλωρίδα, τά φυσικά φαινόμενα (άνεμος, βροντή, βροχή, σεισμός κ.τ.λ.) για την προστασία και σωτηρία, τελικά, του ανθρώπου. Ο πιστός προσφέρει στη λατρεία τα δώρα του Δημιουργού ως ευχαριστία, για να «βαπτισθούν» στη Θεία Χάρη και να επιστραφούν στους προσφέροντες για τον αγιασμό και τη συντήρησή τους. Κατά τη Θ. Λειτουργία «συντελείται μια πορεία, μια παρέλαση θα έλεγε κανείς, του όλου κόσμου προς την άγια Τράπεζα» (Περγάμου Ιωάννης). Αίρεται, έτσι, κάθε αντίληψη για αντίθεση μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού, αφού η προσφερόμενη στον Θεό κτίση γίνεται φορέας του Ακτίστου (Χάρης) και αγιάζει τους μετέχοντες.

Με τη θεολογία των κειμένων αυτών του Ευχολογίου εμπνέεται η θεοκεντρικότητα τής ύπαρξης. Από τήν κτίση ανάγεται ό πιστός στον Κτίστη, κατανοώντας τον κόσμο ως δώρο του Δημιουργού, μαθαίνοντας να χρησιμοποιεί ευχαριστιακά την Κτίση και αποκτώντας την εμπειρική βεβαιότητα, ότι το πρόβλημα δεν είναι «τι τρώει ό άνθρωπος», αλλά με ποιες προϋποθέσεις το τρώει, αφού η αγιασμένη κτίση συναγιάζει και τον άνθρωπο. Έτσι, ο πιστός μαθαίνει να γίνεται «ιερουργός» της κτίσεως, σε μια «κοσμική λειτουργία», που τελεσιουργείται από τους Αγίους. Οι Άγιοι, με τα άφθαρτα και θαυματουργικά λείψανα τους, φανερώνουν τον προορισμό της κτίσεως, που είναι ο αγιασμός και άφθαρτισμός της. Κάθε πιστός καλείται στη λατρεία μας να αγιαστεί ολόκληρος, για να μπορεί να συναγιάζει και την κτίση, μέσα από τη σχέση του μαζί της.

8. Λατρεία και Πνευματική Ζωή

Η πορεία προς τη θέωση επιτυγχάνεται με την ένταξη ολόκληρης της ύπαρξης στο σώμα του Χριστού, με ένα τρόπο ζωής, που επιτρέπει την αδιάκοπη συνέργεια του ανθρώπου με τη Χάρη του Θεού. Κύριο συστατικό αυτής της ζωής είναι η άσκηση, ως μόνιμο πάλλισμα του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ο λόγος του Χριστού, ότι «η βασιλεία των ουρανών βιάζεται και οι βιασταί άρπάζουσιν αυτήν» (Ματθ. 11, 12). Η άσκηση είναι μία συνεχής πορεία μετανοίας, για να μένει ο πιστός δεκτικός της Χάρης του Θεού, χωρίς την οποία νεκρώνεται η ύπαρξη του. Με την άσκηση, αντίθετα, νεκρώνεται η επαναστατημένη φύση μας, για να ξαναβρεί την θεοκεντρικότητά της.

Η ασκητική όμως προσπάθεια του πιστού δεν έχει ηθικό χαρακτήρα. Δεν αποβλέπει, δηλαδή, σε μια βελτίωση του χαρακτήρα και των συμπεριφορών, αλλά στη δυνατότητα μετοχής στη γιορτή και χαρά του εκκλησιαστικού σώματος. Γι' αυτό και δημιουργεί στον πιστό αίσθηση χαράς ανεκκλήθητης, αναιρώντας κάθε τεχνητή (φαρισαϊκή) συνοφρύωση και επίπλαστη κατήφεια, που δεν είναι παρά επιτηδευμένη ευσεβοφάνεια. Η χριστιανική άσκηση είναι μετοχή εκούσια στην υπακοή του Χριστού και των Αξίων, για τη νέκρωση του ατομικού θελήματος και την τελική ταύτιση του με το θέλημα του Χριστού (Φιλ. 2, 5).

Η ευσέβεια όμως της Ορθοδοξίας είναι λειτουργική. Έτσι κατανοείται η συμπληρωματικότητα άσκησης και λειτουργικής ζωής. Η εκκλησιαστική λατρεία είναι εορτάσιμη στο ήθος της. Η άσκηση είναι η πρόγευση της χαράς από τη μετοχή στη γιορτή της Εκκλησίας, αλλά και προετοιμασία των πιστών για την είσοδο τους σ' αυτή την πνευματική

πανήγυρη. Είναι η οδός επιστροφής στο «κατά φύσιν», την αυθεντικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης, για να καταστεί δυνατό το πέρασμα στο «υπέρ φύσιν», στο οποίο ανυψώνει η Λατρεία. Αυτό που αναζητείται, άλλωστε, στη λατρεία κατά τον Ι. Χρυσόστομο είναι «ψυχή νήφουσα, διεγερμένη διάνοια, καρδιά κατανενυγμένη, λογισμός έρρωμένος, συνειδός κεκαθαρμένον». Η πνευματική πρόοδος, που πραγματοποιεί ο πιστός με την άσκηση του, μέσα στη λατρεία εκκλησιοποιείται, εντάσσεται στο σώμα του Χριστού και από «ατομικό» γεγονός, γίνεται εκκλησιαστικό, δηλαδή κοινωνικό. Αν δεν εκκλησιοποιηθεί η ατομικότητα, δεν σώζεται. Έξω από το σώμα του Χριστού όχι μόνο δεν υπάρχει σωτηρία, αλλά και η τελειότερη αρετή μένει «ράκος Αποκαθήμενης» (Ησ. 64, 6), πνιγηρά δηλαδή ακαθαρσία. Η λατρεία ενχριστώνει τη ζωή του πιστού. Η άσκηση παρέχει αυτή τη δυνατότητα, αφού ο κυριαρχούμενος από τα πάθη του άνθρωπος δεν μπορεί να δοξολογήσει αληθινά τον Θεό. Η «καθαρά καρδιά» είναι το σκοπούμενο στην χριστιανική άσκηση (Ψαλμ. 50, 12). Διότι μόνο «έν καθαρά καρδία» είναι δυνατόν να δει ο άνθρωπος τον Θεό (Ματθ. 5, 8), φθάνοντας στο σκοπό της υπάρξεως του. Αυτό εκφράζει ο αναστάσιμος ύμνος του αγίου Ι. Δαμάσκηνου: «Καθαρθώμεν τας αισθήσεις και οψόμεθα τω άπροσιτω φωτί της Αναστάσεως Χριστόν εξαστράπτοντα...». Η λατρεία οδηγεί διά της Θ. Ευχαριστίας στη θέωση, όταν όμως υπάρχει η καθαρότητα της καρδιάς και μεταμόρφωση των αισθήσεων από σωματικές σε πνευματικές. Αν η λατρεία, συνεπώς, είναι η είσοδος στην ουράνια βασιλεία, η άσκηση είναι η οδός προς τη βασιλεία. Η λατρεία καθορίζει και αποκαλύπτει τον σκοπό της ύπαρξης μας η άσκηση συνεργεί στην πραγμάτωση αυτού του σκοπού.

9. Λειτουργία μετά τη Λειτουργία

Η εκκλησιαστική λατρεία είναι ο «χωροχρόνος», στον οποίο διαμορφώνεται το χριστιανικό ήθος. Ο πιστός στη λατρεία ξαναβρίσκει το ορθό νόημα του ηθικού βίου, ο οποίος δεν διαμορφώνεται με βάση κάποια δικανική σχέση με τον Θεό, αλλά μέσα της μεταμόρφωσης και ανακαίνισης της κτίσης και του ανθρώπου έν Χριστώ. Το χριστιανικό ήθος είναι λειτουργικό και πηγάζει από την προσωπική σχέση με τον αυτοπροσφερόμενο «εις τροφήν του σύμπαντος κόσμου» Κύριο της Εκκλησίας. Αυτή η σχέση, με τριπλή αναφορά (άνθρωπος-Θεός-κόσμος), πραγματώνεται μέσα στη λατρεία, κατά τον λόγο του 'Απ. Παύλου: «Ει ούν συνηγέρθητε έν Χριστώ [...] νεκρώσατε τα μέλη υμών τα επί της γής

[...], απεκδυσάμενοι τον παλαιόν άνθρωπον [...] και ενδυσάμενοι τον νέον...» (Εάν λοιπόν έχετε αναστηθεί μαζί με τον Χριστό... νεκρώσατε ό,τι γήινο είναι μέσα σας [...], έχοντας αποβάλει τον παλαιό άνθρωπο και ενδυθεί τον νέο, Κολ. 3, 1 έ.) Είναι το συνεχές «βάπτισμα» του πιστού στη νέα ζωή του μυστηρίου της Πίστεως.

Στη λατρεία της Εκκλησίας ανανοηματοδοτείται χριστοκεντρικά σύνολη η ζωή του άνθρωπου. «Νυν πάντα πεπλήρωται φωτός...». Οι πιστοί, λουόμενοι μέσα σ' αυτό το φώς, καλούνται να γίνουν ένας πνευματικός ποταμός, έκπορευόμενος από την Αγία Τράπεζα, για να αρδεύσει σωστικά τον κόσμο. Η εκκλησιαστική λατρεία τεκμηριώνει, έτσι, σε τι συνίσταται η προσφορά της Εκκλησίας μέσα στην Ιστορία. Δεν προσφέρει κάποιο κώδικα ηθικής συμπεριφοράς η σύστημα ηθικών κανόνων, αλλά μια ζωή και μια αγιασμένη κοινωνία, που μπορεί να λειτουργήσει ως «ζύμη» και να ζυμώσει με την αγιαστική παρουσία της τον κόσμο, αρχίζοντας από τη μικροκοινωνία. Η μετοχή στη λατρεία άν είναι γνήσια-είναι μετοχή στο θάνατο των ιδιοτελών και ατομικιστικών διεκδικήσεων και ανάσταση στην έν Χριστώ πραγματικότητα, που είναι ο σκοπός της Εκκλησίας. Η εμπνεόμενη από την ορθόδοξη λατρεία εσχατολογική συνείδηση προσανατολίζει σε έσχατολογικές συμπεριφορές, με την υπέρβαση τοθ κινδύνου της εκκοσμίκευσης και οιωνδήποτε συμβιβασμών και συσχηματισμών.

Είναι ευνόητο, συνεπώς, ότι η αποξένωση από τη λειτουργική εμπειρία, πέρα όλων των άλλων, αλλοτριώνει το φρόνημα και απόσυνθέτει όλη τη ζωή, μεταβάλλοντας το εκκλησιαστικό ΕΙΝΑΙ σε διάφορα αντιχριστιανικά υποκατάστατα (ηθικισμός, ευσεβισμός, ριτουαλισμός κ.λπ.). Μη λησμονούμε, άλλωστε, ότι το κοινοτικό ήθος της ελληνορθοδοξίας και το ελεύθερο φρόνημα στους χαλεπούς καιρούς της δουλείας διαπλασσόταν μέσα στη λατρεία, τη μόνη λαοσύναξη, που δεν έπεσε ποτέ σε μαρασμό. Και είναι αληθινή ευλογία, που με τη Χάρη του Θεού, στους δύσκολους καιρούς μας, ο Λαός και ιδιαίτερα η Νεολαία, ξαναβρίσκουν το δρόμο προς την Εκκλησία και τη λατρεία της.

Στο τέλος της Θ. Λειτουργίας (αυτή ήταν η αρχαία κατάληξη της) ο Λειτουργός λέγει προς τον λαό: «Έν ειρήνη προέλθωμεν» («ας φύγουμε ειρηνικά»). Δεν είναι η τυπική εξαγγελία του τέλους ενός «θρησκευτικού καθήκοντος», αλλά κινητοποίηση για μεταφορά του φωτός της θεϊκής ειρήνης από σκοτάδι του κόσμου μας. Η Εκκλησία και η Λατρεία της υπάρχουν για τον κόσμο, για τη σωτηρία του. Η Λειτουργία της Εκκλησίας προετοιμάζει την έξοδο των πιστών στον κόσμο ως μαρτυρία των «Μεγα-

λείων του Θεού», αλλά και ιεραποστολική κλήση στην έν Χριστώ σωτηρία. Η θυσία του Χριστού και η Ανάσταση Του, μυστήρια συνεχώς παροντοποιούμενα και βιούμενα στη λατρεία, αρδεύουν συνεχώς λυτρωτικά τον κόσμο. Αγωγοί αυτής της Χάρης στην διψώσα γή των κοινωνιών μας γίνονται οι πιστοί, μέσω των οποίων το «Φώς του Χριστού» μπορεί να «φαίνη πάσι». Να φωτίζει τα πάντα!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

π. Γ.Δ. Μεταλληνού, Θεολογική μαρτυρία της Εκκλησιαστικής Λατρείας, Αθήνα 1996. Χρ. Γιανναρά, Η ελευθερία του "Ηθους, 'Αθήνα 1992. Ζηζιούλα Ιωάννου (μητροπ. Περγάμου), Η κτίση ως ευχαριστία. Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας, Αθήνα 1992. Του Ιδίου: Ευχαριστία και Βασιλεία του Θεού, Σύναξη, τ. 49 (1994)-51(1994). Ευαγγ. Γ. Θεοδώρου, Μαθήματα Λειτουργικής, Εν Αθήναις 1993. π. Άλ. Σμέμαν, Η λειτουργική αναγέννηση και η ορθόδοξη Εκκλησία (μετάφρ. Ν. Χριστοδούλου), Λάρνακα 1989. Του Ιδίου, Η Εκκλησία προσευχομένη Εισαγωγή στη Λειτουργική Θεολογία (μετάφρ. Δ. Θ. Τζέρπου), Αθήνα 1991. Τρεμπέλα, 77. Ν., Αρχαί και χαρακτήρα της χριστιανικής Λατρείας, Αθήναι 1993. Φειδά, Βλ. Ί., Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α'-Β', Αθήναι 1992 και 1994. Χάνς-Γιοακίμ Σούλτς, Η Βυζαντινή Λειτουργία-Μαρτυρία πίστεως και συμβολική έκφραση (μετάφρ. π. Δημ. Τζέρπου), Αθήνα 1998.

«Πηγή : Όψεις της Ορθόδοξης Ταυτότητος - Εκδόσεις «Ορθόδοξος Κυψέλη»